

Szalai Ákos

MIÉRT NE LEGYÜNK PROGRESSZÍVAK?

Kérdés: Mi a progresszív jövedelemadó, mi az ellentéte?

Válasz: Haladó jövedelemadó, ellentéte a konzervatív.

(Negyedéves közgazdászhallgató írásbeli vizsgája, 2008)

Minden politikai erő igyekszik szavakat kisajátítani a saját maga számára, olyan pozitív szavakat, amelyekkel – lévén, hogy aki őket támadja, ezeket az értékeket támadja – az ellenoldalt egyben meg is bélyegezheti. A hazai jobboldal ilyen szóként foglalta le a „nemzeti”, a „polgári” jelzőket. A magyar baloldal az elmúlt évtizedben két ilyen szót talált magának: a „köztársaság”-ot és a „progresszív”-ot. Mostani tárgyunk a *progresszív* szó jelentése lesz. Mielőtt valaki időmúlásra hivatkozna, hisz „a progresszió nagy magyar mestere épp most állt fel a miniszterelnöki székből”, kis türelmet kell kérnem: látni fogjuk, hogy a progresszió nem Gyurcsány Ferencnek és körének ideológiai-kommunikációs fegyvere volt csupán, az MSZP nem vetkőzi le, ha a párton belül változások lesznek; sőt a jobboldalon ugyanúgy vannak hívei. Ennek belátásához persze el kell fogadni az általam itt javasolt – és vélhetően a baloldal számára is felvállalható – definíciót.

A progresszió azon politikai szavak körébe tartozik, amelyeknek több jelentésük van. Ugyanolyan szó ez, mint például a radikális. Van egy általános, igazából valós politikai tartalmat nem nagyon hordozó és egy konkrét politikai programhoz, ideológiához kötődő jelentése. Általánosabb értelemben radikális az, aki hajlíthatatlan, szélsőséges, olykor erőszakos is; hasonlóképp, általános jelentése szerint progresszív az, aki a haladás, a reform mellett elkötelezett – ellentéte a változást ellenző, a maradi. Bárki, bármilyen politikai ideológia, program mellett is legyen elkötelezve, lehet radikális vagy progresszív. (Kanada legnagyobb jobboldali pártját sokáig progresszív konzervatív pártnak hívták.) A progressziót kétségkívül ebben az értelemben szeretné kisajátítani a baloldal, hisz az egyszerűen politikai stílusként felfogott progresszió nem ad politikai programot. Progresszív az lesz, amit a magát progresszívnek valló politikus éppen csinálni akar.

A progressziónak (és a radikalizmusnak) van azonban egy másik konkrétabb felfogása is. (Radikális az, aki az emberi jogokat kiterjesztetten, már-már az anarchiába hajlóan értelmezi, az „emberjogi érveléssel” szemben szinte soha semmiféle ellenérvet nem fogad el – történelmi példaként jól ismert a magyar polgári radikalizmus, Jászi Oszkárék mozgalma.) A progressziónak is van ilyen speciális jelentése, ami az amerikai baloldal egy adott időszakára utal. A szakaszolás ugyan kérdéses, mint minden történelmi időszaknál; de az biztos, hogy Theodore Roosevelt elnöksége (1901–1909) ide tartozik. Sokan már az 1890-es éveket is ide sorolják, és sokan egészen Woodrow Wilson elnökségének 1921-es végéig számolják a korszakot.

A progresszív idősakra tehető a társadalommérnökök első felbukkanása. Ők azok, akik tudományos és – mint majd látjuk – erőteljes ideológiai alapokon meg akarják szabni a társadalmi fejlődés (vagyis a progresszió általánosabb értelemben) menetét. A progresszív idősak az, amelyik szakít a korábbi laissez-faire politikával, amely egyre kevésbé hajlandó elfogadni azt a végeredményt, amely az adott alkotmányos kereteken belül a társadalom, a piaci önszerveződés végeredményeként előáll. Olyan közpolitikai célok bukhatnak ekkor fel, amelyeket a mai progresszívak is büszkén vallanak magukról: a munkások védelme (a munkaadói túlkapásokkal szemben), a nők (politikai és gazdasági) egyenjogúságának felkarolása, a nagyvállalatokkal szembeni harc és végül az egészséges életmóddért (az adott korszakban az alkoholizmus elleni) küzdelem. Ideológiai szinten olyan szép elveket vél felfedezni az utókor a progresszívak törekvései mögött, mint a szociáldarwinista nézetekkel szembeni küzdelmet, az imperializmus és a háború elutasítását. Persze nemcsak a célokban, hanem a konkrét szakpolitikai lépésekben is erős az átfedés a száz évvel ezelőtti és a mai progresszívak között: a munkaidő, a munkakörülmények szabályozása, a minimálbér bevezetése, a nők munkakörülményeinek, munkabérének speciális szabályozása, a nagyvállalatok piaci lépéseinek szabályozása (versenyszabályozás), a bankok megregulázása, korlátozása, vagy éppen az állami szabályozás az egészséges életmód érdekében (az adott korban: az alkohol betiltása). A szakpolitikai párhuzam különösen érdekes akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a baloldali hagyományon belül ezek viszonylag „gyenge eszközök”: a mai magyar baloldal éppen azért is tekinthető progresszívnek, mert nem az erősen beavatkozáspárti new deal politikáját hirdeti, sőt a jóléti államot nem felépíteni, hanem éppen visszabontani akarja. A baloldali eszköztárból már szinte csak ezek a kezdeti, a progresszív idősakban kialakult eszközök maradnak.

De mehetünk tovább is a párhuzamok keresésében: az adott idősak jelentős alkotmányos változásokat hoz az Egyesült Államokban. Ebben az idősakban nyer jelentős tért az állami szabályozás, ekkor korlátozza a törvényhozás erőteljesen a bíróságok jogkörét. Rise of the regulatory state (a szabályozó állam felemelkedése) – ahogyan az idősakat az egyik legkiválóbb közgazdasági modellje leírja.¹

Persze mindjárt az elején jelezni kell: míg abban a mai irodalom is egyetért, hogy a progresszívak milyen szakpolitikai, alkotmányos lépéseket tettek, abban már jelentős vita van, hogy mi is motiválta őket erre. Azok a szép elvek, amelyeket ma a progresszívaknak tulajdonítunk, sokak szerint egyszerűen a későbbi mitológiagyártás terméke. Az már elég régóta politikatudományi közhely, hogy a progresszívakat valójában nem ezek az elvek, hanem – más politikai erőkhöz hasonlóan – csak a szavazat maximálása érdekelte. Mindezt elsősorban a tömegesen érkező, zömében dél-, közép- és kelet-európai bevándorlók szavazatainak megszerzése révén gondolták elérni. Ezért a számukra, a szegényebbek fülének kedvesebb témákat karolták fel. A progresszív politika keményebb kritikusai² azonban

¹ Edward GLAESER – Andrei SHLEIFER: *The Rise of the Regulatory State*, *Journal of Economic Literature* 41. (2003), 401–425.

² Az egyik legkeményebb kritikus Thomas LEONARD, lásd *Retrospectives. Eugenics and Economics in the Progressive Era*, *Journal of Economic Perspectives* 19. (2005/4.), 207–224; *American Progressivism and the Rise of The Economist as Expert*, Working paper, Princeton, 2006.

még tovább mennek: azt állítják, hogy a pusztá szavazatszerzésen kívül igenis voltak társadalmi céljaik, csak azok egészen mások voltak, mint amit mai utódaik hirdetnek magukról. Ennek alapja konkrétan: az adott időszakban népszerű és tudományosnak tartott eugenika, vagyis kicsit leegyszerűsítve az a meggyőződés, hogy a kormányzat egyik legfontosabb feladata elősegíteni az erkölcsileg (nem fajilag!) jobb, magasabb rendű csoportok génállományának fennmaradását. Ezen értelmezés szerint a progresszívak pontosan tudták, hogy a lépéseik hátrányosak lehetnek sok szegény család, bevándorló számára, de a valódi céljaikat, vagyis az érdemtelenek megbüntetését jól szolgálták.

Mielőtt továbblépünk, le kell szögezni: nem vagyok amerikanista, a következőkben nem az a célom, hogy bizonyítsam vagy cáfoljam a progresszív politika kritikusainak ezen állítását. A célom a kritika felvillantásával egyszerűen az, hogy megértsük: milyen hatása is volt (és lesz mindig is) az akkori és a mai progresszív politikai lépéseknek. A kritika ezt annyiban segíti, hogy arra hivatkozik: a korszak vezető politikusai pontosan azért fogadták el az adott lépéseket, mert tisztán látták, hogy mik is lesznek azok következményei: pontosan azok, amiket a mai közgazdaságtan is nekik tulajdonít. Nem akarták elhíttetni sem magukkal, sem másokkal, hogy a lépéseik az említett szép elveket szolgálták. Szemben a mai progresszívakkal tudták, hogy az alkalmazott eszközök nem alkalmasak azok megvalósítására.

A kiszolgáltatottak védelme

A progresszív politika időszakát sokan a „szociális törvénykezés” kezdetének tekintik. A gond ezzel a nézettel az, hogy a megtett lépések valójában nem járultak hozzá a munkások életszínvonalának emeléséhez. Ebben egyetért a klasszikus közgazdaságtani elmélet és a progresszív idősakkal szemben kritikus történelemtudományi irodalom. Kezdjük az előbbivel.

A közgazdaságtan állításai szerint a megtett szabályozási lépések révén nem lehet a munkások egészének helyzetén javítani. Mindegyik említett intézkedés csökkenti a munkaerő iránti keresletet, vagyis kevesebben jutnak munkához, mint ezek nélkül jutnának. Emiatt valójában kettévál a munkaerőpiac: akik továbbra is benn maradhatnak, akik továbbra is munkához jutnak, azok helyzete a munkaerőpiacon javul, viszont akik kiszorulnak, azoké természetesen romlik.

A progresszív mozgalom kritikusainak állítása szerint ezzel a hatással maguk a korszak politikusai tökéletesen tisztában voltak. Tudták, hogy ha az alacsony bér megtiltása, vagy éppen a munkakörülmények emelése miatt nő a foglalkoztatás költsége, akkor azok a csoportok, akiknek a munkája nem ér annyit, akik nem termelnek akkora bevételt a munkáltatójuknak, amennyiben a foglalkoztatásuk (bérük plusz a szociális kiadások, például az elvárt munkakörülmények megteremtése) kerül, azok munkanélkülivé válnak majd. De éppen ez volt a szándékuk – legalábbis a kritikusok szerint. Eugenikai megfontolásai miatt örömmel fogadták, hogy az „arra nem méltók” életkörülményei gyakorlatilag ellehetetlenülnek.

A női munkaerő védelme pedig szintén nem a nők egyenjogúságáról szól.³ A kritikusok itt is eugenikai, illetve a meglehetősen konzervatív (puritán) vallási elveket vélnek felbukkanni: éppen azért emelték a nők foglalkoztatásának költségeit, mert így akarták távol tartani őket a munkavállalástól. Meggyőződésük volt, hogy a nők elsőszámú feladata a családanyai szerep. Ráadásul ha a nők kiszorulnak a munkaerőpiacról, akkor legalább csökken a nyomás, amit jelenlétük a férfiak (a „családfenntartók”) bérére gyakorol. A nők munkaerő-piaci védelme tehát igazából a klasszikus családeshemény mindkét elemét erősíti: a férfi családfői pozíciói erősödnek, hiszen magasabb bért kaphat, míg a nő rákényszerül a családanyai szerepre.

Mielőtt továbblépünk, érdemes még egy látszólagos paradoxonra felhívni a figyelmet. Miközben a progresszív mozgalom elvileg a munkavállalók érdekvédelmét tűzi zászlajára, aközben a progresszívak mindig (ma is) nagy hívei a tudományos üzemszervezésnek, a tudományos menedzsmentnek – az adott időszakban ezt a taylorizmus jelentette. A munkásérdekek általános védelme és a taylori üzemszervezési elvek, amelyek a munkásokat gyakorlatilag nagyon pontosan irányított élő gépeknek tekintik, szociális intézkedéseket csak azért tesz, hogy az erőforrás ne használódjon el túl hamar, szintén nehezen hangolható össze. Az eugenikus illetve puritán elvekkel azonban jól összefér.

A nagyvállalatok elleni küzdelem

A progresszív időszak talán legismertebb „hivatalos” célja a nagyvállalatok megfékezése volt. Ez a *big business* elleni küzdelem kezdete. A korábban is létező, a versenyellenes magatartást szankcionáló szabályokat, intézményrendszert ebben az időszakban erősítik meg, ekkor jön létre a Versenyhatóság (Federal Trade Commission). Ebben az időszakban alakul ki az az álláspont, amely mind a mai napig a világ minden részén a közgazdaságtani alapkurzusok (mikroökonómia kurzusok) egyik legfontosabb témája: a szabad piaccal szembeni pozitív várakozásaink csak akkor teljesülhetnek, ha a piacon nincsenek nagyvállalatok, trösztök, a piac nem monopolizálódik, nem válik oligopóliummá (néhány cég által uralttá), ha a piaci árat senki nem tudja befolyásolni.

A kritikusok⁴ szerint a piacsabályozási politikák közgazdasági megalapozás elég gyenge, igazából csak az tudjuk megnevezni, hogy mely érdekcsoportok koalíciója húz

³ A nők egyenjogúsága az időszakban valóban fontos cél. Például ez az időszak a női választójog megteremtésének időszaka – az időszakot lezáró egyik alkotmánykiegészítés, a XIX., amely a nők szavazati jogát garantálja. Most csak a munkaerő-piaci egyenjogúságról, a munkaerő-piaci diszkrimináció elleni küzdelemről beszélünk – állításom csak annyi: a megtett lépések (vagy éppen napjaink egyenlő bérezést követelő mozgalma) valójában nem szolgálja a nők munkaerő-piaci esélyeinek növelését. (Arról, hogy a kevésbé termelékeny csoportok egyenlő jutalmazása hogyan erősíti a munkaerő-piaci diszkriminációt, hogy az ilyen pozitív diszkriminációs, illetve egyenlőségelvű politikák hogyan rontják az elvileg kedvezményezett csoport helyzetét, kiváló közgazdasági elemzés Glen C. LOURY: *Előítélet, megkülönböztetés, szívnakság*, Rajk László Szakkollégium, Budapest, 2005.)

⁴ Magyarul olvasható például Paul HEYNE – Peter BOETTKE – David PRYCHITKO: *A közgazdasági gondolkodás alapjai*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004; MIKE Károly: *A versenyjog helye a szabad gazdaság rendjében = Kapitalista elvárások*, szerk. Szalai Ákos, Közjó és Kapitalizmus Intézet, [Budapest], 2009, 197–228.

ezekből hasznot. Mindenekelőtt ide tartoznak azok, akik a piaci versenyben elbuknak, akik a győztesek korlátozásától várják helyzetük stabilizálását. Ők azok, akik kiszorulnának, de ha a nagyokat korlátozzák, akkor mégiscsak a piacon maradhatnak. A másik fontos csoport a „szakértőké”, a társadalommérnökökké, akik számára a piacszabályozás teremt munkát. Ők azok, akik társadalomjobbító terveiket a piaci működés szabályozásában, a fúziók engedélyezésében, nagyvállalatok szétválasztásában vagy éppen egyes piaci lépések „társadalmi hatásainak” elemzésében élhetik ki. A harmadik csoport pedig a politikusoké. Az ő számukra – a szakértőkhöz hasonlóan – úgy merül fel a kérdés: ki irányítsa a gazdasági folyamatokat: a piac, az azon kétségkívül jelenlévő nagyvállalatok vagy mi? „Mi” alatt a 20. század elején az Egyesült Államokban egyértelműen a tagállamokat értik: a nagyvállalatok, a bankok mozgásterét bevallottan azért szűkítik, mert a helyi gazdaságot az államok akarják irányítani, nem akarják ezt a lehetőséget átengedni a nagyvállalatoknak, a New Yorkban székelő nagybankoknak, akik felett semmiféle felügyeletet nem gyakorolhatnak. Gondolom, ismerős az érvelés napjaink (mind bal-, mind jobboldalon jelenlévő) globalizációellenes mozgalmaitól.

Igaz természetesen, hogy amennyiben a piacot nagy szereplők uralják, akkor nem teljesülhetnek az alapszintű tankönyvekben megjelenő, a versenyhez, az önszabályozó piachoz fűződő szép remények,⁵ csakhogy azokat a szép reményeket az állami beavatkozás sem tudja teljesíteni. Pontosabban erre nagyon kicsi, még a piaci versenynél is kisebb az esély.⁶

A piaci hatalom, amely a bigbusiness-ellenes mozgalom célkeresztjében áll, pontosan a piaci verseny következménye. Ha a politika (és a „szakértő”) nem avatkozik bele a folyamatokba, akkor a nagyság valamiféle piaci teljesítmény következménye. A versenyben a jobb teljesítmény választódik ki, a verseny – a fogyasztó – azt jutalmazza. A piaci hatalom fogalma, amelyre a társadalom mérnökei a progresszív korszak óta építenek, meglehetősen üres. A közgazdaságtan a mai napig nem állt elő kellően meggyőző elmélettel e téren:⁷ ehhez ugyanis szét kellene választani azt, hogy a piaci hatalomra milyen eszközökkel tör egy vállalat. Amennyiben jobb terméket gyárt, és emiatt kiszorulnak a versenytársai a piacról,

⁵ HEYNE–BOETTKE–PRYCHITKO: *I. m.* alapján azonban azt is tudni kell, hogy ezekkel a szép reményekkel nem is kell feltétlenül foglalkoznunk: a piaci eredmények úgy is éppen elég lenyűgözőek (különösen ha az állami beavatkozás esélyével vetjük össze), ha tudomásul vesszük, hogy a végtelenül sok kis, egyesével árelfogadó, egymással tökéletesen helyettesíthető terméket előállító termelő versenyének álmát már hivatkozási alapként sem használjuk.

⁶ Érdemes itt utalni arra, hogy az adott időszakban nemcsak a versenyhatóság jön létre, hanem például a központi bank (Federal Reserve System – FED) is. A központi bank ötlete egy viszonylag jelentős, de gyorsan lezajló hitelpiaci válság (az 1890-es válság) nyomán már felmerült, de felállítására egy újabb gyorsan lezajló válság (az 1908-as) után kerül csak sor. Feladata az lett volna, hogy a válságok elkerülésében, illetve ha elkerülni nem is lehetséges, akkor legalább a válságok viszonylag gyors és fájdalommentes levezénylésében segítkezzen. Idézzük ennek kapcsán fel az osztrák közgazdászok (például Murray ROTHBARD: *America's Great Depression*, Van Nostrand, Princeton, 1963) kritikáját: a szabályozó nemhogy javított, éppen rontott a helyzeten. A gyors lefolyású válságok után egy minden addiginál mélyebb és hosszabb válság következett. Ezt nemhogy nem enyhítette a szabályozó, hanem – az osztrák iskola magyarázata szerint – éppen annak hibás pénzpolitikája okozta azt.

⁷ Lásd Massimo MOTTA: *Versenypolitika. Elmélet és gyakorlat*, Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ, Budapest, 2007.

abban semmiféle problémát nem láthatunk – sőt a közgazdaságtan ebben az ún. dinamikus hatékonyságot elősegítő hatást lát. Ezzel szemben, ha piaci hatalomra a versenytársakat korlátozva tesz szert, akkor az minden elmélet szerint üldözendő. De jelen pillanatban (száz évvel a progresszív politika, száz évvel a versenyszabályozás megjelenése után...) még mindig nem tudjuk egyértelműen szétválasztani e két mechanizmust.

A progresszív politika ellenségesen tekintett (tekint ma is) minden nagyvállalatra. A közgazdaságilag képzetesebb versenyszabályozók ugyan ma már büszkén hirdetik magukról, hogy önmagában a nagyságot nem tekintik problémának, csak ha ezzel a piaci erővel vissza is élnek. De azt még kevésbé tudjuk meghatározni, hogy mikor él vissza valaki a pozíciójával. Vannak, akik a klasszikus közgazdaságtani tankönyvek alapján abból indulnak ki, hogy a piaci erővel való visszaélés alapja az, hogy a monopólium túl magas árat szab meg, és ezzel sokan, akik alacsonyabb („költégalapú”) árak mellett még vásárolnának, ezt nem tehetik meg. Ezzel a modellel két fontos probléma van. Egyrészt ez a ki nem elégített kereslet a nagyvállalatnak sem érdeke – neki is az a jó, ha minden olyan fogyasztót megtalál, akik hajlandóak többet fizetni neki, mint amennyiben az áru, a szolgáltatás előállításuk kerül.⁸ Másrészt az empirikus vizsgálatok szerint ez a probléma elenyészőnek tűnik.⁹

A piaci hatalommal való visszaélés érvét tehát nem építhetjük arra, hogy a nagyvállalat bizonyos fogyasztókat nem szolgál ki. Akkor viszont a visszaélés csak azokkal szemben valósulhat meg, akik szerződést kötöttek vele, akik fogyasztják a termékeiket: a fogyasztók, a kicsik számára előnytelen szerződések jönnek létre. Csakhogy amennyiben van szerződés, akkor meglehetősen nehéz arra hivatkozni, hogy az előnytelen volt. Ha a fogyasztó, a kisebb vállalat vesztett azon, vagyis ha jobban járt volna, amennyiben meg sem köti, akkor miért kötötte meg? Itt az érvelés megbicsaklik – innentől már nem azt állítjuk, hogy a szerződés előnytelen volt, hanem azt, hogy lehetne előnyösebb is. Lehetne. Lehetne alacsonyabb a fizetendő ár, terhelhetné kevesebb kötelezettség a gyengébbet. És mennyivel legyen alacsonyabb az ár, mennyivel könnyítsünk a feltételeken? Egyáltalán: miért feladta a kormánynak kölcsönösen előnyös szerződések (azért kötötték meg...) passzusait felülírni? Közgazdaságilag, elméletileg megalapozott válaszaink nincsenek. Csak azt tudjuk, hogy a társadalmi mérnökök, a piac tervezői munkát találnak maguknak – és ők politikailag fontos csoport. Csak azt tudjuk, hogy a politikusok kiterjeszthetik a hatalmukat olyan területekre, amely korábban nem állt az ellenőrzésük alatt. Csak azt tudjuk, hogy a kicsik, a „megvédettek” örülnek, hogy rövidtávon¹⁰ több haszonhoz jutnak. Érdekeltek, támogatói tehát vannak a szabályozásnak, csak a védhető érvek hiányoznak...

⁸ Közgazdaságtani fogalmakkal: a nagyvállalatok ezért próbálnak meg árdiszkriminálni különböző fogyasztói csoportok között, vagyis az alacsonyabb fizetési hajlandóságú csoportnak olcsóbban adni ugyanazt a terméket (lásd MOTTA: *I. m.*; MIKE: *I. m.*). Érdekes – vagy tán nem is annyira meglepő – módon ezt a mechanizmust sokszor éppen a versenylátóságok próbálják üldözni.

⁹ Arnold C. HARBERGER: *Monopoly and Resource Allocation*, *The American Economic Review* 44/2. – *Papers and Proceedings of the Sixty-sixth Annual Meeting of the American Economic Association* 1954. május, 77–87 (hálózati verzió: [http://people.bath.ac.uk/ecsjgs/Teaching/Industrial%20Organisation/Papers/Harberger%20\(1954\)-AER.pdf](http://people.bath.ac.uk/ecsjgs/Teaching/Industrial%20Organisation/Papers/Harberger%20(1954)-AER.pdf)).

¹⁰ Hosszabb távon már nem biztos. A szabályozás rövid- és a hosszabb távú hatásainak eltéréséről lásd SZALAI Ákos: *THM? Több száz százalék*, *Kommentár* 2008/4., 3–12.

Bíróságok elleni támadás

Mint a bevezetőben említettem, a progresszív politika fontos átrendeződést hozott az alkotmányos rendszerben, az intézményi erőviszonyok, a „politikacsinálás” terén is. Korábban sem voltak teljesen védtelenek ugyanis a munkavállalók a munkaadók túlkapásaival szemben, korábban sem tehettek meg mindent a nagyvállalatok a kisebb üzletfeleikkel szemben (például korábban sem kényszeríthették őket számukra hátrányos szerződések aláírására), ezek ellen ugyanis a bíróságokon lehetett védelmet keresni. A bíróságok pedig általános jogelvek alapján megítélték a konkrét eseteket. A progresszív politika egyik fontos hatása az volt, hogy a bírósági utat, a magánjogi megoldásokat (az angolszász világban a common law-t), felváltotta a közvetlen állami szabályozás, a reguláció. Sokkal konkrétabb előírások születnek; ezeket nem a bírósági ítéletek tartalmazzák, hanem a politikusok maguk alkotják meg, foglalják törvényekbe. Ahogy a jog, a joggazdaságtan irodalma¹¹ fogalmaz: ekkor kezdődik az a folyamat, amelyben a törvényt már nem magánúton, hanem közösségi úton kényszerítik ki. Utóbbi azt jelenti, hogy, a jog kikényszerítése már nem azon múlik, hogy a károsult bírósághoz fordul-e, hanem maga az állam tart fenn olyan hatóságokat, amelyeknek (elvileg) hivatali kötelezettségük a törvény megszegőivel szemben fellépni.¹²

A bírósági út és a szabályozás, illetve a magán és a közösségi jogkikényszerítés közötti választás néhány viszonylag egyszerű elven dől el.¹³ A bírósági út veszélye az, hogy ekkor jelentős hatalomra tehetnek szert egyes gazdasági, társadalmi csoportok – kialakulhat valamiféle oligarchikus struktúra, amely torzíthatja a bírósági döntéseket. Ezt nem feltétlenül törvénytelen eszközökkel teszi, egyszerűen jobb ügyvédek tud fizetni, könnyebben elviseli, ha a hosszas bizonyítási eljárás miatt egy-egy ügy elhúzódik. Ezzel szemben a szabályozás a központi hatalom túlzott növekedését, a lobbik befolyását, a rossz törvénykezés (közgazdasági nyelven: a kormányzati kudarcok) pedig végsősoron pedig a diktatúra veszélyét hordozza magában. Természetesen minél inkább védekezünk az egyik ellen, annál nagyobb a másik szélsőség veszélye. Éppen ezért minden ország a két alapvető intézményi megoldás valamilyen kombinációját működteti. A progresszív időszakban éppen a kormányzat, a szabályozók hatalmát erősítették. Úgy tűnik, a progresszív politika hívei ma is nagyobb veszélyt látnak az oligarchiák befolyásában, és a demokratikusan megválasztott politikusok (kis csúsztatással: a demokratikus hatalomgyakorlás) erősítésért szálnak sikra.¹⁴

¹¹ Lásd pl. Richard A. POSNER: *Economic Analysis of Law*, Aspen, New York, 19975; Steven SHAVELL: *Foundations of Economic Analysis of Law*, Belknap Press of Harvard UP, Cambridge (Mass.) – London, 2004; SZALAI Ákos: *A kapitalizmus gazdasági alkotmánya: a magánjog alapintézményei = Kapitalista elvárások*, 105–196.

¹² Például a korábban is létező versenytörvény (Sherman Act, 1890) még arra alapult, hogy az adott versenyellenes magatartás károsultjai bírósághoz forduljanak. A progresszív időszak állítja fel a Versenyhatóságot (Federal Trade Commission Act, 1914).

¹³ Lásd Edward GLAESER – Andrei SHLEIFER: *The Rise of the Regulatory State*, *Journal of Economic Literature* 41. (2003), 401–425.

¹⁴ Jó példa erre a mai magyar bíróságokkal szemben kritikus értelmiségiek érvelése (lásd pl. FLECK Zoltán: *Jogállam és igazságszolgáltatás a változó világban*. Gondolat, Budapest, 2008; *Bíróságok mérlegen*, I., szerk. Fleck Zol-

Ugyanakkor a politikusoknak túlzott hatalmat adó szabályozás-elvű megközelítés veszélyeire a jog-összehasonlító vizsgálatok¹⁵ egyértelműen felhívják a figyelmet. Ma, az erőteljes jogi konvergencia időszakában is erős kapcsolatot találhatunk a bíróságok jogköre, a kormányzati szabályozás részletezettsége és a gazdaság, a társadalom teljesítménye között. Jobb eredményeket érnek el azok az államok, ahol a döntések a bíróságok kezében maradtak – a politikusoknak (a részletes szabályozáson keresztül) kisebb a beleszólása a konkrét egyéni döntésekbe; ahol inkább általános jogelveket kimondó (generálklauzulákat tartalmazó) jogszabályok születnek csak, melyeket a bíróságok rugalmasabban alkalmazhatnak az adott ügy körülményeire. A bírósági út (a magánjogi megoldások) előnye nyilvánvaló: lényegesen rugalmasabb; ex post és nem ex ante akarja eldönteni a kérdéseket, vagyis nem kell előre mérlegelnie egy-egy lépés veszélyességét, csak annyi a feladat, hogy tudatosítsa: amennyiben másnak kárt okoznak, akkor a következményeket viselni kell. A magánjogi megoldás mind a mai napig szorosán összekapcsolódik a szerződések szabadságának elvével, míg a szabályozás pontosan ezt korlátozza. A szabályozás lényege ugyanis éppen az, hogy megakadályozzon bizonyos kölcsönösen előnyös megállapodásokat: ne vehessünk például olcsón az állam, a szabályozó által rossz minőségűnek nyilvánított termékeket; ne dolgozhassunk meghatározott munkaidőn túl, a megengedettnél rosszabb munkakörülmények között, akkor sem, ha ezt a magasabb fizetésért cserébe vállaljuk.

Összefoglalás

A cikkben azokra az elemekre koncentráltam, amelyekben igen komoly átfedés van a klasszikus (száz évvel ezelőtti amerikai) progresszív mozgalom és a ma Magyarországon magukat progresszívnek nevező baloldali politikusok programja között: védjük a munkavállalókat a munkaadókkal szemben, lépünk fel a big business ellen, korlátozzuk a bíróságok túlhatalmát. Állítom: méltán viselik a maiak e nevet. Igaz, a progresszív címke nyugodtan ráhúzható lenne sok más, jobboldali politikusra is, hiszen mára sokak számára politikai evidencia lett a száz évvel ezelőtt kitalált eszközök támogatása.

Akik szerint a progresszív korszak Wilson elnökségének végéig tart, azok azért érvelnek így, mert ekkor fogadták el a XVIII. alkotmánykiegészítést (1919), amely az alkohol forgalmazását megtiltotta. Hadd zárjam soraimat ezzel, ugyanis az alkoholtilalom jól ismert története, a maffiaharcok időszaka is mutatja, hogy mi történik, ha jó progresszív-ként csak a magasztos elvekre figyelünk (legyen az az egészséges életmód, az esélyegyenlőség vagy épp a kicsik védelme), és elfelejtkezünk arról, hogy lépéseinket milyen következményei is lehetnek. És ezért, a következmények miatt ne legyünk progresszívak.

---

tán, Pallas, Budapest, 2008; *Bíróságok mérlegen*, II. szerk. Fleck Zoltán, Pallas, Budapest, 2008) – követeléseik is nagyon hasonlóak az amerikai progresszív korszak követeléseihez: lásd pl. FLECK: *I. m.* véleményét, mely szerint a generálklauzula (vagyis a bíróságok jelentős diszkrecionális értelmezései lehetősége) valamiféle demokráciadeficitet jelentenek.

¹⁵ Andrei SHLEIFER – Florencio LOPEZ-DE-SILANES – Rafael LA PORTA: *The Economic Consequences of Legal Origins*, *Journal of Economic Literature* 46. (2008), 285–332.

A moszkvai Tretyakov Képtár